

Повреде правила хуманитарног права и људских права у агресији на Савезну Републику Југославију

УДК: 341.3:342.7

Проф. др Владан Јончић

У току агресије на СР Југославију тешко је повређено међународно хуманитарно право и људска права уопште. Прекршене су и неке норме *ius cogensa*, а током неких ратних акција, авијација НАТО-а је извршила и ратне злочине. У току рата грубо су повређена правила о заштити цивила и цивилних објеката гарантована Женевским конвенцијама из 1949. године,

Првим протоколом из 1977. године и другим међународним уговорима, као и обичајним правом. Прекршене су одредбе којима се штите новинари и цивилни објекти који су изричито заштићени међународним правом (посебно објекти од којих зависи преживљавање цивилног становништва).

Нападане су и болнице и болнички транспорти. Повређена су бројна правила из области људских права, као што су: право на живот, право на слободан развој и управљање природним ресурсима, слобода кретања, права детета итд. Посебно су угрожена тзв. права треће генерације – право на здраву животну средину.

Општа разматрања

Од најранијих времена био је успостављен изванредан број хуманитарних правила која су утицала на општи развој правила за вођење рата. Савремено ратно право је од почетка 20. века до сада успоставило добар систем правила – што обичајних, што у облику међународних уговора – којима се регулишу средства и методе ратовања ради смањења патњи у рату. После Другог светског рата, доношењем познатих Женевских конвенција 1949. године и бројних декларација, као и других међународних инструмената ради успостављања минимума људских права, повећан је број правних средстава за заштиту човека као појединца у свим приликама, а посебно у оружаним сукобима. Нека од успостављених правила толико су значајна и општеприхваћена да су постала когентне норме (норме *ius cogensa*).¹ Под њима се подразумевају норме настале

¹ Под когентним нормама или нормама *ius cogensa* подразумевају се: „Апсолутно обавезне норме општег међународног права које се морају применити“ (Б.

из обичаја или вишестраним уговором прихваћене у међународној заједници, прихваћене су као општи принципи права које признају цивилизовани народи, нису често подложне променама и одговарају мирољубивој коегзистенцији и равноправној сарадњи између држава. Те норме су у међународном праву оружаних сукоба (међународно ратно право) веома важне будући да се њима регулише материја за коју је веома значајно да постоји извесна правна сигурност и спремност да се те норме поштују као највиши циљ цивилизованог понашања.

Одувек су етичка, хумана и религиозна начела била одлучујући за ограничавање примене силе. Још је Хуго Гроцијус (представник природноправне школе) у свом делу *De iure belli ac pacis*² наглашавао да су владари и војсковође у оружаним сукобима избегавали да употребе неко (тајно) средство јер су се бојали да би и они могли постати жртве ако би га и противник употребио, или применио исти метод ратовања. Дакле, страх од истог таквог начина ратовања била је залога за спречавање повреде правила ратовања. Временом су се та правила умножила, тако да сада постоје посебне гране међународног јавног права – међународно право оружаних сукоба (међународно ратно право) и међународно хуманитарно право. Међународно ратно право је компромис између војне потребе и начела хуманости.³ Његов развој је директно везан за однос војне потребе и хуманитарних принципа. Онолико колико хуманост успе да се наметне изнад војне потребе толики ће бити степен развоја међународног права оружаних сукоба (међународно ратно право). Нека обичајна правила постала су толико значајна и општеприхваћена да су прерасла локални и временски значај и постала опште когентне норме међународног ратног права. Норма *ius cogens* дефинисана је у Бечкој конвенцији као норма општег међународног права „која је прихваћена и призната од стране целокупне међународне заједнице држава као норма од које није дозвољено никакво одступање и која може бити измењена само једном новом нормом општег међународног права која има исто својство“. На пример, нема потребе наглашавати да су цивили изузети од ратних акција, што је управо једна

Кривокапић, *Лексикон међународног права*, Радничка штампа, Институт за упоредно право, Београд, 1998, стр. 170). У доктрини међународног права *ius cogens* се одређује као нужно право (Hugo Grotius, *De iure belli ac pacis*, by J. B. Scott, London, 1925, pp. 38–40), „извор когентних норми су обичај и свеопшти мултилатерални уговор... али се когентно правило не може да замени новим путем обичаја“ (С. Аврамов, М. Крећа, *Међународно јавно право*, „Научна књига“, Београд, 1989, стр. 439–440), „... фундаментално право држава...“ (L. Le Fur, *La theorie du droit naturel depuis le XVIII-e siecle et la doctrine moderne*, RDC, 1927, Vol. 18, pp. 349–350), „... норме које изражавају нужност мирољубиве коегзистенције и равноправну сарадњу између држава...“ (М. Крећа, *Ius cogens у међународном јавном праву*, докторска дисертација, Београд, 1977), „... опште правно начело когентног карактера...“ (A. Verdross, *Ius dispositivum and jus cogens in International Law*, 60, AJIL, 1966, pp. 55–63).

² H. Grotius, *De Jure belli ac pacis*, The Classics of International Law, od J. B. Scott, Oxford, 1925.

³ Више о војној потреби и међународном хуманитарном праву видети: В. Јончић, *Војна потреба и међународно право*, „Војно дело“, бр. 6, 1996, Београд, стр. 2–36.

когнитна норма. Примена ратних аката према војницима је општеприхваћено правило, али нису војне акције потпуно ослобођене свих ограничења, која чине минимум који одређује степен хуманости и цивилизацијског домета. Циљ рата је да се противник војно порази и да му се наметне своје виђење неког државног питања, односно, своје решење. Одавно је рат престао да буде неограничен како по питању лица, тако и по питању објеката дејства, средстава и метода вођења. Међутим, како су та правила кршена у сваком рату, рат у облику агресије највеће у историји светске силе (19 држава најјачих у свету) према једној малој, десет година санкцијама притиснутој и ратним окружењем ослабљеној земљи – Југославији, представља грубо кршење свих до сада познатих правила међународног права оружаних сукоба и међународног хуманитарног права, као и људских права. Посебно се истичу грубе повреде⁴ одредаба *ius cogensa*. Према држави која никога није повредила примењене су санкције невиђене у савременом свету које су, на крају, кулминирале бескрупулозном војном интервенцијом. Прво и основно питање које се поставља у вези с тим јесте да ли је у том случају реч о правом злочину – злочину против мира. Очигледно да јесте, јер је војна интервенција изведена под изговором и покушајем да се оправда применом војне акције на основу Главе VII Повеље ОУН, што није тачно, јер није било одлуке Савета безбедности Уједињених нација. Агресија је изведена изненадно и по свим циљевима, без разлике да ли је била реч о војним или цивилним објектима. При томе је учињено мноштво повреда међународног права, посебно правила из области међународног права оружаних сукоба (међународно ратно право), хуманитарног права и људских права.

Поведа правила међународног хуманитарног права применом забрањених метода ратовања

Напад на цивилно становништво и цивилне објекте и застрашивање цивила

Агресија на Југославију, изведена крајем 20. века, остаће упамћена по невиђеној суровости у нападу на цивиле и цивилне објекте. У свом развоју, међународно право је веома рано имало обзира према цивилима у ратним дејствима између зарађених страна.⁵ Прве забране примене ратних чини према цивилима налазе се још у средњем веку. На Трећем латеранском концилу, 1179. године, утврђена је забрана заробљавања и убијања цивила, посебно свештених лица, жена и деце.⁶ Хашким

⁴ У тексту се користе термини повреде и кршења међународних правила. Под повредама се сматрају само неадекватно понашање, односно одударање од неких уобичајених стандарда и понашање које се не уклапа у правила која регулишу норме конвенција и обичаја међународног права. Под кршењем се сматрају потпуно супротна понашања и предузимања акција од оних која су регулисана правилима међународног права.

⁵ Е. Нис, *Порекло међународног права* (превод М. Веснић), Београд, 1987.

⁶ Изворни документ: *International Law, Studies*, volume 60, US Naval War College, p. 4.

правилником из 1907. године изричито је забрањено да се нападају „или бомбардују, било којим средством, небрањени градови, села, насеља или зграде“ (чл. 26. Правилника), а чл. 22, ст. 1. т. Д, да се „објави да се никоме неће поштедети живот“. Корак даље се отишло у чл. 26. и 27, којима се обавезују команданти трупа које су у нападу да пре него што предузму бомбардовање „учине све што до њих стоји“ да обавесте власти како би се становништво склонило, односно (чл. 27) да се приликом опсада и бомбардовања морају предузети све потребне мере да се поштеде, „колико је то могуће“, верске зграде, зграде за научну делатност, уметност, историјски споменици, болнице итд.

Интересантне су изјаве неких службених лица са Запада у вези с наведеним обавезама стране која предузима бомбардовање да су државни и војни врх СР Југославије имали информације о изгледном бомбардовању зграда РТС у Београду, 23. априла 1999, и у Н. Саду, 4. и 13. маја 1999. године.⁷ Изјава има вишеструке циљеве и последице – политичке су далекосежне, правне су веома значајне. Прво, ако је страна у сукобу која је бомбардовала те зграде (НАТО) пре бомбардовања обавестила другу страну у рату (СР Југославију) о томе да ће бомбардовати те објекте због (претпоставимо) оправданог разлога да те зграде имају војну сврху, онда је према чл. 57. Протокола I из 1977. године скинута одговорност представника НАТО-а за евентуалне жртве и тиме отклоњена опасност да су они грубо повредили међународно хуманитарно право према заштићеним категоријама лица. Друго, таква изјава је срачуната на то да се одговорност за злочин пребаци с извршиоца злочина на жртву. Ако је изјава тачна, војни и државни врх СРЈ одговорни су за прикривање информације и непредузимање мера склањања и заштите становништва. Прихватањем таквог схватања и тумачења акције ваздушног напада одговорност се преноси с међународног на унутрашњи аспект. То значи да се пред међународним правом скида одговорност с извршилаца те акције (јер су поступили према чл. 57, ст. 1. и ст. 2. т. А, посебно тачка Ц) и „покрива“ међународноправним институтом *војна потреба*.⁸ Дакле, нема повреде чл. 51. и чл. 57. Протокола I, а напад на цивилни објекат, који је агресор квалификовао (по ко зна којем основу) као војни, правно је „покривен“ чл. 57 (Предострожност при нападу, Глава IV) Протокола, па нема ни одговорности за повреде међународног права, односно може само да се расправља о томе да ли је дато јасно и „ефикасно упозорење унапред о нападу“ и да ли је то „објекат код кога се очекује да ће напад проузроковати најмању опасност по животе цивила и цивилне објекте“ у складу са ст. 3. чл. 57. Ако су и ти услови испуњени, онда НАТО нема одговорности за ту трагедију. Напротив, одговорност је пребачена на руководство земље тиме што је знало, или је имало податке (да ли од противне стране или не посебно је питање), да ће ти објекти бити

⁷ Изјава Карле Дел Понте приликом посете Југославији („Политика“, 27. јануар 2001, стр. 2–3).

⁸ О односу војне потребе и хуманитарног права видети: В. Јончић, *исто*, стр. 2–36.

бомбардовани. Таквим политичким „маневром“ скинута је сопствена одговорност и пребачена на руководство супротне стране, где ће моћи да се користи у дневне политичке расправе између политичких партија (несумњиво, реч је о мери из арсенала специјалног рата, односно „стратегије посредног наступања“).

Четврта женевска конвенција о заштити грађанских лица за време рата, из 1949. године, велики је напредак у заштити цивила. Њоме је, на основу великих искустава из Другог светског рата, детаљно регулисан статус цивила у рату. Заштићена су сва лица која нису обухваћена заштитом Прве, Друге и Треће женевске конвенције из 1949. године, а Конвенција се односи на сваки оружани сукоб који избије између две или више високих страна уговорница (чл. 2). Прецизнија дефиниција појма цивили дата је у Допунском протоколу уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. о заштити жртава међународних оружаних сукоба (Протокол I) из 1977. године. Чланом 50, ст. 1. Протокола цивили се дефинишу као лица која не припадају ниједној категорији лица наведених у члану 4.А. (1), (2), (3) и (6) Треће конвенције и у члану 43. тог протокола. Ставом 3. прецизно се регулише да присуство других категорија лица међу цивилима не лишава цивиле њиховог статуса. То може да значи да и присуство мањег броја војника не лишава цивиле њиховог статуса – они су и даље заштићени. Чланом 51. широко је одређена заштита цивилног становништва јер се забрањују напади без разликовања војног од цивилног објекта, „напади приликом којих се примењује метод или користи средство борбе чије се дејство не може ограничити на начин како је прописано овим Протоколом“. Ставом 5. истог члана иде се корак даље и одређују врсте напада за које ће се сматрати да су изведени без разликовања – напад бомбардовањем било којом методом или „средствима којим се третира као један војни објекат низ јасно удаљених и различитих војних објеката у неком граду, селу или у другој зони која садржи сличну концентрацију цивила и цивилних објеката“ и „напад од кога се може очекивати да ће изазвати успутне губитке цивилних живота, повреде цивила, штете на цивилним објектима или комбинацију ових дејстава, која би била претерана у односу на конкретну и непосредну војну предност која се предвиђа“. Ставом 6. чл. 51. изричито се забрањују репресалије против цивилног становништва, чега је, нажалост, било много у агресији Северноатлантског пакта.

Четвртом конвенцијом из 1949. године утврђене су и посебне зоне (тзв. санитарске зоне и места, и зоне и места безбедности) ради „стављања ван домаћаја рата“ рањеника, болесника, немоћних, старих особа, деце испод петнаест година, бременитих жена и мајки с децом испод седам година (чл. 14) и тзв. неутралне зоне, које могу да се утврде између зараћених страна или да сама страна у сукобу обавести једнострано другу страну о постојању такве зоне на подручјима где се воде борбе ради стављања изван домаћаја борбе следећих лица у тим зонама: 1) рањеника и болесника и 2) грађанских лица која не учествују у

непријатељствима (чл. 15). Утврђена је посебна заштита рањеника и болесника, као и немоћних лица и бременитих жена (чл. 16), посебна заштита рањених и немоћних лица (чл. 1. ст. 1) и грађанских болница, које „ни у ком случају не смеју бити предмет напада“ (чл. 18). У Протоколу I посебне главе су посвећене заштити цивила и цивилних објеката (главе III и IV). Наиме, посебно су заштићени објекти који су неопходни да би преживели цивилно становништво, објекти за културу и храмови, природна околина и грађевине и инсталације које садрже „опасне силе“.

У току агресије чланице НАТО-а прекршиле су или повредиле скоро све одредбе међународног права. Прво, директна мета напада било је само цивилно становништво. Укупно је рањено или настрадало око 2.200 цивила у току 78 дана и ноћи бомбардовања.⁹ Ракетирање колоне избеглица код села Мејо, на путу Ђаковица–Призрен, 14. априла 1999. изведено је у три наврата а да није проверен циљ како на то обавезује чл. 51, ст. 4. Протокола I. Будући да је то била чисто цивилна колона возила, у целини је повређен чл. 51. Протокола. У времену од 24. марта до 24. априла бомбардовано је у 23 насељена места више здравствених установа, у 27 места више споменика културе, образовних установа, бројни мостови, железничке пруге, неколико аеродрома и аутобуске станице. Ракетирањем железничког моста код Грделице, 12. априла 1999, у тренутку када је пролазио путнички воз са путницима, изведен је гнусан међународни злочин против цивилног становништва. Истраживања указују да је пилот имао податке да је реч о возу са цивилима и да је могао да сачека да прође. Међутим, ракетирање је изведено баш у тренутку када је воз био на мосту, пре уласка у тунел, што указује на намеру вође ваздухоплова да га погоди у тренутку када је био на мосту, и да то покуша да се оправда као „коллатерална штета“ у тренутку када је бомбардован мост. У том нападу је погинуло 17 лица, три се воде као нестала, а више њих је задобило тешке телесне повреде.¹⁰ У намери да пресече саобраћајницу Црна Гора – Косово, агресор је 30. априла 1999. бомбардовао стари мост код места Мурино. Том приликом настрадало је пет цивила (међу њима и две девојчице, старости 10 и 12 година), иако је више него очигледно да је саобраћајница могла да се пресече на више места изван насељеног места. То је очигледно учињено намерно у близини насеља, супротно чл. 51. Протокола.

Све време рата циљ агресоровог бомбардовања били су, поред војних циљева, и цивили и цивилни објекти. Сам главни град Југославије,

⁹ Нема још прецизних података о броју погинулих и повређених цивилних лица. Потребно је извесно време да прође док се среде подаци. За сада су тзв. Бела књига Министарства иностраних послова, и подаци Комитета за прикупљање података о злочинима против човечности и међународног права једини компетентни извори. Није искључено да су подаци другачији, тј. да су укупне жртве нешто мање или веће, међутим, ово су приближни подаци и на неки начин показују величину жртве коју је народ поднео.

¹⁰ НАТО злочини у Југославији I, Документа и докази, СМИП СРЈ, 1999, стр. 257–273.

Београд, са приградским насељима, скоро свакодневно је бомбардован. Веома често циљ бомбардовања су били цивилни објекти, и то по више пута узастопно. Тако су у ноћи између 29. и 30. априла, приликом бомбардовања зграде Министарства одбране, која је била испражњена, Генералштаба и зграде републичке владе погинула три цивила, а 38 их је рањено. Том приликом је бомбардовање поновљено после краћег времена (15–20 минута), и то у тренутку када је пружана помоћ унесрећеним лицима. У том нападу страдали су и чисто цивилни објекти. Приликом бомбардовања зграде Савезног и Републичког МУП-а у Београду страдале су и цивилне зграде. У неким градовима читави блокови зграда били су уништени иако у близини није било никаквог војног циља. Тако је авијација НАТО-а читаву једну страну улице сравнила са земљом у нападу на Алексинац у току ноћи 5. априла 1999. и у поновљеном нападу 28. маја 1999. године. Том приликом је погинуло 17 лица, а око 40 лица је повређено. Ђуприја је бомбардована у два наврата. У првом нападу, 8. априла, приликом ракетирања испражњене касарне потпуно је уништено више породичних кућа, бројне зграде у ширем рејону око касарне су оштећене и повређено је више лица. У другом нападу циљ су били чисто цивилни објекти – потпуно је уништено уже градско језгро. У ноћи између 10. и 11. априла нападнуто је село Мердаре са 23 пројектила велике разорне снаге и касетним бомбама (убијено је пет лица, а две особе су лакше повређене). Приликом гађања индустријских објеката у Чачку, 10. маја 1999, 13 особа је рањено а четири су убијене. У Нишу је, 8. маја после подне, бомбардован стари мост у центру града иако нема војни значај. Том приликом убијена су два лица а седам лица је повређено. Приликом ракетирања уже цивилне индустријске зоне у Гњилану, 19. маја, убијено је пет лица, а повређено 19 радника грађевинског предузећа „Биначка Морава“ и пољопривредног добра „Јуко Младост“ итд. То је само део бомбардованих цивилних циљева,¹¹ а правдање агресора да су то „колateralне жртве“ нема основа из два разлога. *Прво*, немогуће је да није било прецизних података о циљевима јер је НАТО више пута у току рата показао да поседује прецизне податке и планове, као и софистицирано оружје последње генерације. *Друго*, међународно право одавно не дозвољава случајне или успутне жртве (чл. 51, ст. 5. т. б. у вези ст. а. и ст. 2 истог члана, као и чл. 50, т. 3). Масовне жртве у бомбардовању цивилних колона код села Мејо, цивилне колоне на путу Ђаковица–Призрен и код села Кориша, где су се страни новинари уверили да у пречнику од пет километара није било војних и цивилних снага, потврда су да су агресори намерно нападали цивилне циљеве. Драстичан је пример бомбардовања казнено-поправне установе „Дубрава“, у месту Исток (Косово), 19. и 21. маја, где су погинуле 93 особе, а рањено је 196 лица на издржавању казне. Напад је поновљен иако нема војни

¹¹ О детаљном прегледу бомбардованих цивилних објеката видети *Белу књигу – НАТО злочини у Југославији*, исто.

значај. Колико је бомбардовање цивилних циљева постало претерано показује понашање организације за заштиту људских права *Human Rights Watch*. Та организација, која се није прославила објективношћу на нашим просторима, упутила је писмо генералном секретару НАТО-а Хавијеру Солани, 15. маја 1999, у којем је оштро критиковала бомбардовање Југославије, посебно намерно ракетирање цивила и цивилних објеката.

Цивили су били предмет напада и у саобраћајним средствима, чиме су повређени чл. 51, т. 4, и чл. 57 (2. б) – (предострожност при нападу). Најдрастичнији примери јесу ракетирање воза у Грделичкој клисури; напад на аутобус у којем су били само цивили, код места Савине Воде, на путу Пећ–Кула–Рожаје, са три пројектила и касетним бомбама; напад на избегличке кампове, као што је камп „Мајино насеље“ (21. април 1999), и напад на мост код Лужана (Приштина), у којем је погођен аутобус „Ниш експрес“ пун путника цивила. У том нападу је погинуло 39 особа (од тога троје деце од седам година) и рањено 13 лица (од тога осморо деце узраста 7–12 година). Напад је поновљен када је пристигло возило хитне помоћи, које је дошло у помоћ повређенима, при чему је повређен лекар. Таквим нападом је потврђена теза о намерном нападу на цивиле и цивилне објекте, и повређен је чл. 16, ст. 1, и чл. 21. Четврте женевске конвенције, чл. 51. и чл. 57, ст. 2. т. 3. Протокола из 1977. године. Усред дана, 30. маја, у току вашара (на верски празник Свете тројице) у Варварину, бомбардован је и ракетирани мост и простор на којем се одржавао вашар који је у близини моста. Убијено је 11 цивила и рањено око 40 лица. Очито, реч је била о застрашивању цивила методом која је строго и изричито забрањена међународним правом.

Агресор је изводио нападе без прављења разлике између војних и цивилних објеката. Таквим поступцима грубо је повредио чл. 51, т. 4. Протокола из 1977. године¹² јер су напади извођени без избора циља (многи цивилни објекти који су бомбардовани или ракетирани немају логичну везу с избором врсте циља). Уништене су многе усамљене куће за које се не може утврдити зашто су биле предмет напада. Такође, бомбардоване су школе, што је изричито забрањено међународним правом, на местима на којима није било никаквог војног циља. Фабрике дувана биле су честа мета бомбардовања, иако немају непосредан војни значај,¹³ затим аутобуске станице, поште итд. Тако су уништене викенд-куће Влајка Вучинића и Влајка Млађеновића у близини Богојева и стамбени објекти у насељу Кнежевац–Кијево код Београда, општина Раковица, 17. априла 1999. године. У месту Брвеник код Рашке гађане

¹² Члан 51. т. 4. гласи: „Забрањени су напади вршени без разликовања. Напади без разликовања су: а) напади који нису уперени против одређеног војног циља; б) напади приликом којих се примењује метод или користи средство борбе који не могу бити управљени на одређени војни објекат; или ц) напади приликом којих се примењује метод или користи средство борбе чије се дејство не може ограничити на начин како је прописано овим Протоколом“.

¹³ Дуванска индустрија Ниш – магацин дувана, 5. април 1999. године.

су, 30. маја, сеоске куће и месно гробље иако у близини није било војних или стратешких објеката. На крају, да је реч о насумице избаченом авионском товару доказује налажење авионских резервоара од горива широм земље. Негде су избачени по пољима и неприступачним местима, али су се у неколико случајева контејнери нашли и у двориштима породичних кућа или на крововима зграда.¹⁴

Протоколом I, чл. 51, т. 2, изричито се забрањује да цивили буду предмет напада, као и сваки акт или претња чији је циљ терор над цивилима. Још је Четвртом женевском конвенцијом из 1949. године предвиђена, истина уопштено, заштита „од сваког насиља или застрашивања“ (чл. 27, ст. 1). У току агресије, многи напади на цивиле и цивилне објекте били су у функцији терорисања и застрашивања цивила с намером да се сломи отпор, односно да се деморалише цивилно становништво и изазове незадовољство народа, и да престане да функционише одбрамбени систем земље. Напади на колоне избеглица које су се враћале својим кућама изведени су, вероватно, с намером да им се онемогући повратак, јер би, у супротном, нестао основни разлог због којег је и започета акција „Милосрдни анђео“ – војна интервенција и агресија снага НАТО-а на Југославију. Понављање напада на објекте који су већ били уништени имало је за последицу сејање страха код цивилног становништва, као и бомбардовање цивилних објеката у најужем градском језгру (посебно у великим градовима – Београду, Нишу, Новом Саду, Приштини итд.) и уништавање или оштећење главних електроенергетских капацитета (због тога су цела Србија и велики део Црне Горе остали у више наврата дуже време без струје).

Напади на цивилне објекте неопходне да би цивилно становништво преживело

Основни циљ Женевске конвенције о заштити грађанских лица за време рата, од 12. августа 1949 (Четврта конвенција) јесте заштита цивила, и то провејава кроз целу Конвенцију. У Допунском протоколу, из 1977. године, тај циљ је даље детаљно разрађен. Чланом 54. допуњена је област која није била детаљно регулисана – заштита објеката неопходних да би цивилно становништво преживело.¹⁵ Ставом 1. тог

¹⁴ Случај пада авионског резервоара у двориште породичне куће Душана Деспотовића, село Душманићи, општина Пријепоље, и у двориште дечијег вртића „Миша Цвијовић“ у Пријепољу.

¹⁵ Тај члан у целини гласи:

1. „Гладовање становништва као метод ратовања је забрањено.
2. Забрањено је напасти, уништити, уклонити или учинити некорисним објекте неопходне да цивилно становништво преживи, као што су намирнице, пољопривредне области за производњу хране, жетва, жива стока, инсталације за пијаћу воду и резерве и постројења за наводњавање, са намером да се тога лиши цивилно становништво или противничка страна због вредности коју ти објекти имају за њихово преживљавање, било какав да је мотив, да би се становништво изгладнело или да се доведе до тога да се исели, или из било ког другог мотива.
3. Забрана из става 2. неће се примењивати на такве објекте обухваћене њиме, ако их противничка страна користи: а) за издавање само чланова њених ору-

члана забрањено је кориштење гладовања становништва као метода ратовања, што су управо урадиле државе чланице НАТО-а у току агресије на Југославију. Ставом 4. чл. 54. чак су забрањене и мере репресалије према тим објектима.

При крају рата планери НАТО-а применили су, први пут у историји ратовања, нова средства за уништавање енергетског система једне земље, тзв. графитне или меке бомбе. То су касетне бомбе с карбонским влакнима које распрсквањем ослобађају влакна која, попут паучине, обухватају и прекривају инсталације за струју високог напона и тако изазивају њихово оштећење. Касније су, ракетама и бомбама директно уништавали трафостанице, далеководе и друга значајна постројења електропривреде. Тако је цела Југославија остајала по неколико дана без струје, што је изазвало бројне последице које су директно утицале на опстанак цивилног становништва. Нестанцима струје учинило се немогућим спремање хране, угрожен је био живот беба у породициштим и болесника у болницама (немогућност извођења операција у болницама, коришћење хемодијализе итд.), изазвани су несташница хлеба и нестанак воде за пиће у домаћинствима и болницама итд. Запретила је глад, јер су без струје престали да раде замрзивачи и храна је почела да се квари, а опасност од употребе покварене хране постала је несagleдива. Таквим актима су директно и на најгрубљи начин прекршена основна људска права гарантована међународним инструментима, као што су Општа декларација о људским правима из 1948. године (Увод, ст. 2. и ст. 4, и супротно ст. 5, као и чл. 3) и Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. године (чл. 1 и чл. 5). Уништени су неки центри за снабдевање и производњу воде, на пример, „Јарош“ у Сомбору (30. мај 1999),¹⁶ и фарме за производњу хране, на пример, фарма у селу Подгорац код Бољевца (7. јун 1999), при чему су погинула три радника,¹⁷ и Добричево код Ђуприје које је бомбардовано у два наврата 7. јуна 1999. године.¹⁸

Повреде правила о заштити болница, болничких транспорта и спречавање хуманитарне помоћи

Правила о заштити рањеника и болесника у рату појавила су се веома рано. Наиме, хуманитарно право и хуманистички покрети развили

жаних снага, или б) ако не као храну, онда као директну помоћ војној акцији – под условом, међутим, да ни у ком случају против тих објеката неће бити предузете акције од којих се може очекивати да ће оставити цивилно становништво са неодговарајућом храном или водом што би проузроковало његово гладовање или га натерало на покрет.

4. Ови објекти не смеју бити предмет репресалија.

5. Признајући виталне захтеве сваке стране у сукобу у одбрани своје националне територије против инвазије, одступање од забрана које се налазе у ставу 2, може бити дозвољено страни у сукобу у оквиру такве територије која је под њеном сопственом контролом где то захтева императивна војна потреба.“

¹⁶ НАТО злочини у Југославији, II, исто, стр. 498–499.

¹⁷ Исто, стр. 502–504.

¹⁸ Исто, стр. 317.

су се после битке код Солферино и Анри Динановог *Сећања на Солферино*, где су страдања рањеника одлучујуће утицала на развој савременог међународног хуманитарног права. Другом женевском конвенцијом, из 1949. године, у први план је стављена заштита рањеника, болесника, болница и болничког особља. Заштита не престаје чак ни у случају да се тим установама нађу наоружани стражари или оружана пратња, или да болничко особље има оружје за личну заштиту (чл. 22). Транспорти рањеника и болесника или санитетског материјала морају да се поштују и штите (чл. 35–37), а изричито је забрањено предузимање мера репресалија према рањеницима, болесницима, особљу, „зградама и материјалу које штити Конвенција“ (чл. 46. Конвенције и чл. 20. Протокола I). У Допунском протоколу поновљена је, у начелу, заштита лица из Друге конвенције, из 1949. године, и донекле је прецизирана. У току агресије на СРЈ непријатељева авијација је више пута бомбардовала болнице, санитетска возила, возила за дотурање медицинске и друге хуманитарне помоћи и објекте за хоспитализацију умоболних лица. Драстичан пример је бомбардовање Неуролошке клинике у оквиру клиничко-болничког комплекса „Драгиша Мишовић“ у Београду, 20. маја, при чему су убијена четири непокретна болесника, а више лица је рањено. Истовремено, оштећена је Гинеколошка клиника и болница за децу, која је морала да се евакуише у подрумске просторије, које су биле неадекватне за њихов смештај.¹⁹ У ноћи између 30. и 31. маја бомбардовано је подручје општине Сурдулица. Погођена је специјална болница за плућне болести „Санаторијум“, уништен је павиљон с избеглицама из Хрватске, павиљон старачког дома и павиљон са плућним болесницима. Болница је потпуно уништена и у тим објектима је погинуло 13 лица, повређено их је 38, а три лица се воде као нестала.²⁰ Ниједна од тих установа није прекршила одредбе чл. 21. Прве конвенције и чл. 13, ст. 1 (иако је реч о санитетској јединици) Протокола I. Велики је списак бомбардованих и оштећених санитетских установа и приликом напада на друге објекте, а повреде су идентичне.²¹ Према још непрецизираним подацима, у агресији НАТО-а на Југославију уништено је и теже или лакше оштећено 127 здравствених објеката.

Поред директног онемогућавања достављања хуманитарне помоћи (случај ракетирања хуманитарног конвоја „Лекари света“, 5. маја 1999. који је возио хуманитарну помоћ приштинском клиничком центру) дотур помоћи је онемогућаван и на индиректан начин.²² Скоро све време рата званичници НАТО-а давали су изјаве да не могу гарантовати безбедност хуманитарних пошиљки упућених у Југославију. На тај начин не само да је био онемогућен дотур помоћи већ је изражена и

¹⁹ Исто, стр. 245–251.

²⁰ Записник о увиђају Кп. бр. 113/99. од 31. 05. 1999 (Исто, стр. 262–270).

²¹ Видети Извештај о оштећеним здравственим објектима за период 26. април – 24. мај 1999 (Исто, стр. 229–241).

²² Жртва није било, али је уништен део помоћи и оштећена су возила која су превозила хуманитарни материјал.

прикривена претња онима који би се усудили да је упуте. Неке суседне државе чланице НАТО-а одуговлачиле су непотребно и неоправдано с издавањем одобрења за прелаз преко њихове територије хуманитарне помоћи намењене Југославији. На пример, Мађарска је на својој граници задржала више дана већ царински прегледан хуманитарни конвој из Русије и Белорусије.

Повреде правила о заштити културних и историјских споменика

Културни и историјски споменици заштићени су међу првима још Хашким правилником о законима и обичајима рата на копну из 1907. године. Правилником (чл. 27) утврђено је да приликом опсада и бомбардовања морају да се предузму све мере како би се поштеделе, „колико је то могуће“, зграде посвећене верским обредима, уметности, науци и добротворним сврхама, и историјски споменици. После Другог светског рата, 1954. године, донета је Конвенција за заштиту културних добара и Конвенција о заштити светске културне баштине, 1972. године. У Конвенцији из 1954. године утврђена је обавеза страна у сукобу да поштују како културна добра која се налазе на њиховој сопственој територији, тако и она на територији других држава, као и да се уздржавају од сваке репресивне мере против тих добара. У Допунском протоколу I, из 1977. године, на основу Конвенције из 1954. године, изричито се забрањују сви непријатељски акти усмерени против историјских споменика, уметничких дела или храмова који чине културно или духовно наслеђе народа, кориштење таквих објеката у војним акцијама и да такви објекти буду предмет репресалија. Конвенцијом о заштити светске културне баштине (чл. 6, ст. 3), из 1972. године, обавезују се државе чланице Конвенције да неће намерно предузимати мере којима би се могло, посредно или непосредно, нанети штета културној баштини на територији других држава чланица Конвенције. Под културним добрима које заштићује међународно право сматрају се покретна и непокретна добра која имају велики значај за културну баштину једног народа, као што су споменици архитектуре и историје, археолошка места, уметничка дела, колекције научних књига, архиви, музеји, библиотеке, складишта за чување културних добара и други предмети и зграде.²³ Посебан значај има одредба из чл. 53. Допунског протокола I уз Женевске конвенције о заштити жртава рата, којом је изричито забрањено: „Да се изврши било какав непријатељски акт уперен против историјских споменика, уметничких дела или храмова који сачињавају културно или духовно наслеђе народа“.

Напади на те објекте током 78 дана рата били су веома чести, односно нису били искључени из плана за бомбардовање. Скоро сви гломазни објекти, који нису могли да се склоне због величине, били су видно обележени према прописима из Конвенције из 1954. године.

²³ Сличну дефиницију има и Г. Перазић у: *Међународно ратно право*, ВИНЦ, Београд, 1986, стр. 187.

Међутим, и поред очигледне технолошке могућности агресора да препозна цивилне циљеве, на мети су се нашли и ти објекти. На пример, приликом гађања зграде Пословног центра „Ушће“, 27. априла, где су уништена два телевизијска и новинарска студија, оштећена је зграда Музеја савремене уметности која се налази у близини. У Музеју је уништено или оштећено више уметничких предмета. Од детонација бомби приликом бомбардовања ПЦ „Ушће“ оштећена је и београдска тврђава, више пута су ракетирани зграде државних органа које су под заштитом државе као историјски споменици – палата Савезног министарства иностраних послова, палата Владе Републике Србије, зграде Министарства унутрашњих послова, Савезног министарства одбране и Генералштаба, зграда Етнографског музеја, хотел „Југославија“, рановизантијска гробница у Јагодин-Мали код Ниша, позната Ђеле-кула у Нишу, археолошко налазиште Медијана код Ниша, манастир Грачаница, Спомен-музеј 21. октобар у Шумарицама код Крагујевца, Спомен-костурница на Церу, код села Текериш, црква Свете Петке код Дрсника, манастир Раковица, црква Светог Марка на Ташмајдану, зграда извршног већа у Новом Саду, фрушкогорски манастири, Панчићев маузолеј на Копаонику, хидроцентрала у Ужицу – најстарији објекат техничке културе у Србији, Пећка патријаршија итд. Веома је важно да су били испуњени услови који се наводе у Конвенцији да би уметничка добра имала заштиту: ти објекти су били удаљени од индустријских центара, у њиховој близини није било војних објеката, нису коришћени у војне сврхе и били су видно означени према одредбама чл. 16. и 17. Конвенције из 1954. године.

Повреде међународних правила о заштити новинара и права на информисање

Новинари и њихова професија добили су релативно рано међународноправну заштиту – већ после Првог светског рата. Корак даље отишло се у Допунском протоколу из 1977. године. Члан 79. Главе III, Одсека III Протокола I у вези с мерама заштите новинара значајан је због тога што су више пута објекат напада били не само новинари, као лица, већ и зграде и средства. Новинари који су ангажовани у опасним мисијама у подручјима оружаног сукоба имају статус цивила у складу са чл. 50, ст. 1. Супротно тој одредби, 30. маја, у 16.30 сати, авиони НАТО-а бомбардовали су конвој са страним новинарима на путу Брезовица–Призрен. Том приликом убијен је Небојша Радојевић, а два лица: Данијел Шифер и Ив Прентис, тешко су повређени.²⁴ Обавеза новинара је да не предузимају никакве акције које би могле да нашкоде њиховом статусу цивила (чл. 79. ст. 2), а истрага је показала да настрадали новинари, као и новинари погинули у току бомбардовања зграде РТС у Београду, нису својим понашањем повредили одредбе тог члана.

²⁴ Из записника истражног судије Окружног суда у Београду од 23. јуна 1999 (НАТО злочини у Југославији II, исто, стр. 393–397).

Још је драстичнији пример бомбардовања зграде РТС-а у Београду, 23. априла у 02.20 часова, и РТС-а Нови Сад у два наврата, 4. маја и 13. маја. У тим нападима погинула су укупно 23 лица, а више лица је повређено. Број репетитора, телевизијских и радио-станица које су уништене или оштећене веома је велики, а ти се објекти сматрају цивилним објектима, иако се може бранити и схватање да могу да буду у функцији вођења рата будући да их снаге одбране користе за вођење тзв. медијског и психолошког рата. Међутим, постоји и схватање, које има много правног основа, да су телевизијске и радио станице у функцији опстанка цивилног становништва (чл. 54, т. 2. Протокола). Да су напади били срачунати на уништење цивилних објеката и на сејање страха и дефетизма показује и уништење земаљске сателитске станице у селу Приликама код Ивањице 13. априла 1999. године. Тиме је потпуно прекинута комуникација с Аустралијом, Азијом, Блиским истоком, Африком, Северном и Јужном Америком и Европом. Током рата, уништени су антене и сателитска постројења, и уништени су или оштећени сви репетитори и релеји,²⁵ тако да је сасвим отежан пренос телевизијског, радио, телефонског и поштанског сигнала и прекинут или отежан поштански и телефонски саобраћај на територији земље и њене везе са светом. Несумњиво је да су ти објекти значајни за одбрану земље, али је такође несумњиво да имају изузетну важност за живот цивила.

Кршење правила о заштити падобранца у невољи

Још је Комисија правника на заседању у Хагу 1922. и 1923. године донела нацрт кодекса за регулисање ваздушног рата којим су регулисана нека основна правила ваздушног ратовања. Притом је предвиђена забрана да се нападају посаде ваздухоплова које су напустиле летелицу с намером да се спасу помоћу падобрана (чл. 20). Правилник није ступио на снагу, али је остао као путоказ за правила за ваздушни рат. Протоколом I из 1977. године (чл. 42, т. 1) забрањује се да се против лица које искаче падобраном из ваздухоплова у невољи предузимају акти напада за време спуштања. Тачком 2. регулише се да се против таквог лица могу предузимати акти непријатељства тек пошто се спустило на земљу а није изразило очигледну намеру да се преда. Дакле, такво лице је заштићено све док је у невољи. Тачком 3. регулише се да су трупе које се превозе ваздухопловом изузете од заштите, јер се сматра да су, као ваздушнодесантне снаге, у функцији ратовања и не могу да буду заштићене. Јер, прво, нису у невољи, и друго, њиховом

²⁵ Неки од њих су: репетитор на Гучеву (Лозница) бомбардован у два наврата – 27. марта и 5. априла; Црни Врх (Јагодина) 6. априла 1999; Торник и Чигота, 8. априла; репетитор на планини Рудник (Г. Милановац), власништво Мобтела, 8. мај; „Гобеља“ на Копаннику 19. маја и други пут 3. јуна; зграде РТС у Београду и Н. Саду, репетитори на Бесној кобили (Врање), 30. маја и 6. јуна, и на Козарици (Димитровград) 30. маја; предајник на Козјем Долу 3. јуна; предајник на планини Рудник 3. јуна 1999. године, итд.

заштитом би се сузбило начело војне потребе, које је антипод хуманитарној заштити.²⁶

У току рата непријатељеви пилоти су у више наврата нападали наше оборене пилоте док су се падобраном спуштали из оштећене летелице (потресно је сведочење наших пилота на почетку рата на које су отвориле ватру групе авиона НАТО-а док су се падобраном спуштали из оштећених авиона²⁷).

Кршење најважнијих међународних споразума из материје људских права

Општи документи о људским правима

У агресији на СР Југославију масовно су убијани и рађавани цивили, разарани су цивилни објекти, посебно густо насељене стамбене четврти, и уништена је југословенска привреда, чиме је грубо повређено и прекршено мноштво међународних инструмената којима се гарантују људска права, регулисана, пре свега, Универзалном декларацијом о правима човека (1948), Конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода (1950), Међународним пактом о грађанским и политичким правима (1966), Међународним пактом о економским, социјалним и културним правима (1966) итд.

Наведени међународни инструменти, посебно се на томе инсистира у Међународном пакту о грађанским и политичким правима из 1966. године, зајамчују право свих народа да „слободно одређују свој политички положај и слободно постижу свој привредни, друштвени и културни развој“ (чл. 1, ст. 1). Чланом 1, ставом 3. Пакта налаже се као обавеза дужност државама уговорницама да олакшају остварење права народа на самоопредељење и да поштују то право „сходно одредбама Повеље уједињених нација“. Посебно је значајно да је међународним инструментама из области људских права изричито заштићено право на живот, које је у агресији било прекршено. Уништавањем привредних објеката и инфраструктуре на простору Југославије НАТО прекршио је основна људска права заштићена и зајамчена чл. 1, ст. 2, Међународног пакта о грађанским и политичким правима и Међународним пактом о економским, социјалним и културним правима. Уништавањем привредних објеката онемогућена су права грађана на рад, на одмор, сло-

²⁶ О војној потреби у међународном ратном праву видети: Г. Перазић, *Међународно ратно право*, исто, стр. 22–25; С. Аврамов, *Међународно јавно право*, „Научна књига“, Београд, 1989, стр. 506, 536; М. Радојковић, *Рат и међународно ратно право*, Београд, 1947, стр. 3–5; Ј. Андраши, *Војна потреба и ратно право*, ЈАЗУ, Загреб, 1960; Leuder, *Handbuch des Völkerrechts*, IV 1889, pp. 65–66; L. Oppenheim, H. Lauterpacht, *International Law*, Vol. II, 1969, pp. 232–233; Strupp, *Das Völkerrechtliche Delikt*, 1920, p. 148; Kluber, *Europische Völkerrecht*, 1821, S. 243, p. 395; В. Јончић, *Војна потреба и међународно ратно право*, „Војно дело“, 6/1996, стр. 9–26.

²⁷ Сведочење пилота Иље Аризанова и групе наших пилота о понашању непријатељевих пилота и кршењу правила ратовања.

бодно време и учешће у културном животу; свакодневним бомбардовањем ускраћено је право грађана на слободно кретање, на мирно окупљање, и друго.

Систематским уништавањем фабрика и других привредних објеката учињено је да без посла остану десетине хиљада радника (чиме је погажено њихово право на рад и резултате рада).²⁸ Због ратних услова грађани Југославије су били онемогућени да остварују своја елементарна права у домену културе, образовања итд. искључиво кривцом држава агресора, чиме су грубо прекршене релевантне норме наведених споразума, односно основна међународно призната права грађана Југославије. Наметнутим ратом и разарањем грађанима Југославије су самовољно ускраћена не само тзв. права прве и друге генерације, већ и права тзв. треће генерације – право на мир, на здраву животну средину, културни развој, и друго.

Чланом 5, који је скоро идентичан у оба пакта о људским правима у Међународном пакту о грађанским и политичким правима из 1966. и Међународном пакту о економским, социјалним и културним правима, такође из 1966. године, изричито се забрањују било какви поступци којима се повређују пактовима утврђена основна људска права: „Ниједна одбрџба овог Пакта не може бити тумачена тако да подразумева за неку државу, групу или појединца ма какво право да се ода каквој делатности или да изврши неки чин којим се тежи уништењу права и слобода признатих у овом Пакту или ограничењима ширим него што су предвиђена поменути Пактом“. Очигледно је да су државе учеснице у агресији НАТО-а на Југославију, поред осталог, тешко повредиле и одредбе тих споразума.

Споразуми који се односе на поједине категорије посебно угрожених лица

Агресијом држава НАТО-а грубо су прекршени и повређени међународни инструменти који садрже не само општа људска права (која припадају сваком појединцу), већ су прекршени и бројни важни међународни споразуми којима су појединим посебно угроженим категоријама лица зајамчена специјална права и посебна заштита. То се нарочито односи на неке категорије лица, на пример, на децу, жене, избеглице, припаднике мањина, и слично.

Заштита деце, на пример, као најугроженијег дела популације, уређена је, у већем или мањем обиму, низом међународноправних докумената, пре свега Конвенцијом УН о правима детета (1990). На основу те конвенције државе уговорнице су се обавезале, поред осталог, да предузимају све одговарајуће законске, административне, социјалне и образовне мере ради заштите детета од свих облика физичког или менталног насиља, повреда или злоупотребе, занемаривања или немар-

²⁸ Због уништавања фабрика остали су без посла многи радници, тако да је непосредно угрожена и егзистенција чланова њихових породица.

ног односа, малтретирања или експлоатације. То јесте обавеза државе домаћина на чијој територији живе деца, али се поставља питање како може та држава да испуни своје обавезе према тој категорији лица када је под санкцијама и када је против ње предузета оружана војна интервенција. Држава, објективно, није у стању да испуни своје обавезе према Конвенцији, а постоји и обавеза из чл. 38, којим се државе обавезују да поштују и обезбеде поштовање правила међународног хуманитарног права која се примењују на њих у оружаним сукобима а односе се на дете. Обавезе су још конкретније у ставу 4. истог члана: „У складу са обавезама на основу међународног хуманитарног права да штите цивилно становништво у оружаним сукобима, државе чланице предузимају све практично изводљиве мере како би обезбедиле заштиту о деци погођеној оружаним сукобом“. Конвенцијом су изричито зајамчена основна права која припадају деци, међу којима су нарочито: право сваког детета на живот и развој (чл. 6), право да не буде одвојено од родитеља против своје воље (чл. 9), право на слободу удруживања и мирног окупљања (чл. 15) и на заштиту од свих облика физичког или менталног насиља (чл. 19), обавезу да се та обавеза подигне на највиши ниво здравствене и медицинске заштите (чл. 24), право на животни стандард примерен његовом физичком, менталном, духовном, моралном и друштвеном развоју (чл. 27), на образовање (чл. 28), и друго.

Југославија, због агресије НАТО-а, за време оружаних дејстава није могла да оствари већину тих права и било је сасвим немогуће да испуни своје обавезе из Конвенције (на пример, реализација права на образовање), а истовремено су била битно угрожена нека права детета (на живот, на здравствену заштиту, и слично). Када је реч о праву на живот детета, бесомучним бомбардовањем били су непосредно угрожени животи око 3.000.000 југословенске деце (према расположивим подацима погинуло је око осамдесеторо деце, уз велики број осакаћених, трауматизованих итд.). Такође, било је угрожено здравље деце која су због варварског бомбардовања непрекидно била изложена стресу, патњи и ратним траумама, а због ратних дејстава око 800.000 ученика и студената било је лишено права на образовање.²⁹

Агресијом је, истовремено с изазивањем ратних страха, и то на целој територији земље, онемогућено остваривање и бројних других споразума који се тичу разних других категорија лица која уживају посебну заштиту. На пример, због рата је припадницима етничких мањина било онемогућено или битно отежано остваривање њихових посебних права, као што су: право на одржавање, развијање и државну потпору у развијању сопствене културе; слобода мирног окупљања; посебна права у домену образовања (право на учење матерњег језика, односно на наставу на том језику, право на оснивање и вођење сопствених приватних образовних институција, и друго); право на оснивање и

²⁹ Опширније: Б. Кривокапић, *НАТО агресија на Југославију*, „Чигоја“, Београд, 1999, стр. 76.

одржавање слободних мирољубивих контаката преко границе са лицима са којима имају заједнички етнички, културни, језички или верски идентитет или заједничко наслеђе, и друго. Овде није само реч о правима зајамченим југословенским правним поретком (Устав СРЈ, устави република Србије и Црне Горе, бројни закони итд.),³⁰ већ и бројним међународним документима, као што су: Декларацијом УН о правима припадника националних или етничких, верских и језичких мањина (1992), Оквирна конвенција за заштиту права националних мањина (1995) и другим документима ОЕБС-а.³¹ Оружаним сукобом на тлу Југославије онемогућено је или значајно отежано остваривање права националних мањина, чиме су прекршени наведени споразуми и међународни инструменти из области људских права. Врхунац ироније јесте међународноправна нелегална и насилна акција држава НАТО-а ради заштите припадника албанске мањине, тј. ради заштите људских права под изговором „хуманитарне интервенције“. Та акција је предузета у облику војне интервенције, а управо због те насилне акције страховито је трпело не само становништво српске националности него и припадници других етничких мањина у Југославији.³²

Уништавање екосистема и повреде правила о заштити човекове околице

У току оружаног напада НАТО-а на СР Југославију дошло је до повреда и тзв. треће генерације људских права, у која спада право на здраву животну средину. Класично међународно право бавило се више непосредним облицима, методама и средствима вођења рата, а мање је пажње посвећивало посредној заштити човека и његове околине. То је изричито учињено тек у Протоколу I из 1977. године. Истина, може се закључити да је и Декларацијом о загушљивим плинovima из 1899. године и Женевским протоколом о забрани употребе у рату загушљивих, отровних или сличних гасова и бактериолошких средстава из 1925. године на посредан начин забрањена употреба тих оружја ради очувања екосистема, односно природе (природна околина), чији је саставни део и човек, и да није могуће увек контролисати дејство и последице дејстава таквих или сличних оружја. Протоколом из 1977. године, у чл. 55, изричито је наведено да у ратовању мора да се обрати пажња на заштиту природне околине „од обимног, дуготрајног и јаког оштећења“.

³⁰ О правном и фактичком положају мањина у Југославији види: Б. Кривокапић, *Ethnic Minorities in the Federal Republic of Yugoslavia and Their Rights*, „Yugoslav Law“, 2-3/1994, pp. 63-71 и 1/1995, pp. 3-20; *Мањине у међународним и документима СР Југославије*, група аутора, Београд, 1999, стр. 53-82.

³¹ Мисли се, пре свега, на Завршна документа КЕБС-а из Хелсинкија (1975), Закључни документ Бечког састанка КЕБС (1989), Други састанак Конференције о људској димензији КЕБС (Копенхаген, 1990), Париску повељу за нову Европу (1990), Женевски извештај са састанка КЕБС-а о националним мањинама (Женева, 1991), Хелсиншки акт КЕБС-а (1992) итд.

³² Нешто мање од трећине становника Југославије чине припадници неке етничке мањине.

У ст. 2. истог члана отишло се даље, и забрањени су „напади на природну околину путем репресалија“. Поред тога, дејством на животну средину изводи се и већи или мањи екоцид. Наиме, чак и онда кад људи нису директно погођени могу да буду поремећени или уништени еколошки системи. С обзиром на то да је човек део природе и да је у тесној међузависности са њом, свака повреда равнотеже у природи директно утиче и на човека и његово здравље, као и на његов опстанак на планети као врсте. Најзад, угрожавањем животне средине делује се неповољно на људска права, обично на дужи рок, па чак и на будуће генерације, нарочито у случају коришћења радиоактивних материјала и других опасних супстанци од којих природа тешко може сама да се очисти.

У агресији не само да је контаминирана и оштећена природна околина већ су изведене и репресалије на цивиле нападом на природну околину. То је учињено на више начина: 1) нападима на објекте нафтне индустрије и хемијске фабрике; 2) обимним уништавањем шума националних паркова и биљних и животињских врста у њима; 3) коришћењем радиоактивних пројектила (бомбе с уранијумовим језгром); 4) рушењем мостова и одбацивањем бомби у реке и језера, чиме су контаминирани екосистеми у тим водама; 5) одбацивањем резервоара и неискоришћених авио-бомби у Јадранско море, због чега је, такође, поремећен екосистем.³³ Због коришћења разноврсног оружја у току агресије дошло је до следећих поремећаја екосистема:

1) проузроковани су дугорочни негативни ефекти на здравље становништва СРЈ разним врстама контаминације³⁴ током војне интервенције НАТО-а;

2) контаминирана је човекова животна средина коришћењем радиоактивног оружја (оружје које садржи радиоактивне супстанце – осиромашени уранијум);

3) загађене су надземне и подземне воде;

4) изазвана хемијска контаминација бомбардовањем постројења хемијске индустрије и других опасних постројења (трансформатори, итд.);

5) разорени су заштићени национални паркови, и уништен и поремећен природни еколошки систем и биодиверзитет уопште;

6) вероватно је поремећена животна средина изван територије СР Југославије, на регионалном плану (територија суседних држава, Источно Подунавље, Јадран итд.), а можда и шире, на глобалном плану (ремећење озонског омотача, изванстан утицај на климатске промене ефектом „стаклене баште“ итд.).

Сигурно је да ће бити потребно време да се, на основу непрекидног праћења, открију и региструју све последице бомбардовања по екосистем и здравље људи. У прилог упозорења и апела да ће последице бомбардовања и примене разноврсних војних средстава на тлу

³³ Наш рибар је 17. маја 1999. из мора код Будве извадио са рибарском мрежом две авиобомбе („Политика“, 20. мај 1999).

³⁴ Под загађењем подразумевамо ремећење животне средине у најширем смислу.

СР Југославије бити катастрофалне које је научна, стручна и грађанска јавност Југославије упутила свету, као и да су угрожена основна људска права, јесу и извештаји разних међународних невладиних тела, комисија и појединаца. На пример, осим југословенских писаца, на катастрофу су упозоравали и страни теоретичари. Тако је у тексту Међународног акционог центра Ремзија Кларка, објављеном на Интернету, наглашено да су „НАТО напади на СР Југославију, поред осталог, нанели и непроцењиву штету човековој средини, довели у ризик људске животе и здравље, флору и фауну, при чему ће се њихово неповољно деловање осећати дуго времена“.³⁵ Немачка секција Светског фонда за очување природе (*WWF*) затражила је да се донесе међународни акциони програм за уклањање еколошких последица напада НАТО-а на СРЈ пре свега да би се обезбедило снабдевање водом за пиће у доњем току Дунава.³⁶ У прилог те тврдње је и процена Регионалног центра за животну средину у Централној и Источној Европи (*REC*).³⁷

Нешто више исцрпан извештај о стању животне средине у СРЈ после бомбардовања НАТО-а који се у последње време користи у публицистици јесте извештај Радне групе за Балкан *Програм УН за животну средину (UNEP)* и Центра УН за цивилна насеља (*UNCHS*). Према том извештају највише еколошке штете су изазване у околини Панчева, у Новом Саду, Бору и Крагујевцу. Према последњим истраживањима, изгледа да то није коначан списак.³⁸

Поред Протокола I, Хашких конвенција и других докумената УН, прекршени су, или барем доведени у питање, међународни уговори који се односе на заштиту животне средине, а доведени су у питање и други извори међународног еколошког права. На пример, у Декларацији Конференције УН о људској средини (Стокхолм 1972), међу усвојеним начелима, изричито је утврђено (начело 21): „Државе имају, у сагласности са Повељом Уједињених нација и начелима међународног права... одговорност да онемогуће да активности под њиховом јурисдикцијом или контролом проузрокују штету у средини која припада другим државама или у области ван граница националне јурисдикције“.

Конвенцијом о заштити светске културне и природне баштине (1972), чл. 6. ст. 3, обавезују се државе чланице да неће намерно

³⁵ „The NATO attacks on FR Yugoslavia have, among other things, inflicted inestimable damage to the environment, put at risk human lives and health, flora and fauna, while all their adverse effects will only be felt in the long term“ (*Information about the effects of the NATO aggression on the environment in The Federal Republic of Yugoslavia*, Internet, april 1999, /www.iacenter.org/yugoenv.Htm).

³⁶ Апел немачке секције Светског фонда за очувањем природе – Спаси воду за пиће у Подунављу („Политика“, 15. јун 1999, стр. 8).

³⁷ Видети: *Assessment of the Environmental Impact of Military Activities During the Yugoslavia Conflict*, Preliminary Findings, Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe, June 1999, Internet, avgust 1999, www.rec.org/REC/Announcements/yugo/contents.html.

³⁸ Извештај је објављен под насловом *Сукоб на Косову – последице на животну средину и цивилна насеља*, издање *UNEP* и *UNCHS*, Најроби, 1999.

предузимати никакве мере које би могле, посредно или непосредно, штетити природној баштини на територији других чланица Конвенције. Сасвим је извесно да је свеколиким уништавањем и загађивањем природе на тлу Југославије, и целе регије (загађивање река, ваздуха и др.) та одредба драстично прекршена. С друге стране, Светском повељом о природи (1982), усвојеном као прилог одговарајућој резолуцији Генералне скупштине УН, изричито је предвиђено у чл. 10. и 11. да се природна богатства неће пустошити, да ће се активности које могу утицати на природу контролисати и да ће се посебно избегавати активности које прете да проузрокују ненадокнадиве штете природи, као и да ће се избегавати свако изbacивање у природне системе материјала који загађују (т. 12).

Светском повељом о природи (т. 20) из 1982. године утврђена је обавеза држава да избегавају војне активности штетне по природу, као и да (т. 21/д) учине све да активности изведене у границама њихове јурисдикције и под њиховом контролом не проузрокују штету природним системима унутар других држава. На крају, Повељом је (т. 24) прецизирана и дужност сваког не само да дела у складу са одредбама тог документа већ и да (поступајући индивидуално, у друштву с другим лицима или у својству личног учешћа у јавном животу) настоји да обезбеди остварење њених циљева и других одредаба. Према томе Светска повеља о природи, премда се првенствено односи на заштиту природе од мирнодопских ризика, садржи и бројне одредбе које су непосредно прекршене уништавањем природе Југославије (али и других земаља) изазваним агресијом Северноатлантског пакта.

Агресијом против СРЈ, својим актима, НАТО је безобзирно прекршио и изричиту одредбу из чл. 55, ст. 1. Протокола I (1977), којим је недвосмислено утврђено: „У ратовању се мора обратити пажња да се природна средина заштити од обимног, дуготрајног и озбиљног оштећења. Ова заштита обухвата и забрану коришћења метода или средстава ратовања чији је циљ или од којих се може очекивати да проузрокују такво оштећење природне средине и да тиме штете здрављу или опстанку становништва“.

У дејствима НАТО-а на територији Југославије прекршено је мноштво универзалних и регионалних међународних докумената који се односе на заштиту и очување природе, и то како оних с општим начелима, тако и оних којима се регулишу конкретна питања заштите. У области заштите човекове околине прекршено је више међународних уговора, а најзначајнији су: Споразум о оснивању Савета за риболов за Медитеран (ФАО, Рим, 1949); Међународна конвенција о заштити птица (Париз, 1950); Конвенција о установљивању Европске и Медитеранске организације за заштиту биља (ФАО, Париз, 1951), с амандманима из 1962, 1964, 1966, 1968. и 1979. године; Међународна конвенција за заштиту биља (ФАО, 1951), с амандманима из 1979. године; Међународна конвенција о спречавању загађивања мора уљем (Лондон, 1954),

с амандманима који се тичу уређивања резервоара и ограничења величине резервоара (Лондон, 1971); Споразум о рибарству у водама Дунава између ФНРЈ, НР Бугарске, Румунске НР и СССР (Букурешт, 1958); Конвенција о отвореном мору (Женева, 1958); Конвенција о риболову и очувању биолошких богатстава отвореног мора (1958); Конвенција о територијалном мору и спољнем морском појасу (1958); Конвенција о епиконтиненталном појасу; Конвенција о заштити од опасности тровања бензолом (ИЛО, Женева, 1971); Конвенција о заштити светске културне и природне баштине (Париз, 1972); Конвенција о спречавању загађивања мора путем избацавања отпадака и других ствари (Лондон, Мексико Сити, Москва, Вашингтон, 1972); Међународна конвенција за спречавање загађивања са бродова (Лондон, 1973); Конвенција о заштити Средоземног мора од загађивања (Барселона, 1976); Конвенција о очувању европске дивље флоре и фауне и природних станишта (Берн, 1979); Конвенција о прекограничном загађивању ваздуха на великим удаљеностима (Женева, 1979); Конвенција УН о праву мора (Montego Bay, Jamaica, 1982); Бечка конвенција о заштити озонског омотача (Беч, 1985); Монреалски протокол о супстанцама које оштећују озонски омотач (Монреал, 1987); Базелска конвенција о контроли прекограничног кретања опасних отпадака и њиховом одлагању (Базел, 1989); Конвенција о прекограничним ефектима индустријских удеса (1992); Конвенција о биодиверзитету (1992); Оквирна конвенција УН о климатским променама (Њујорк, 1992);³⁹ Конвенција о заштити Дунава (1994); Конвенција о праву непловидбеог коришћења међународних водотокова (УН, 1997).

Закључак

Агресијом на СР Југославију, и оним што је пратило, на најгрубљи начин, и то вишестрано, прекршени су како општи правни принципи и општа начела међународног права – Повеља УН, тако и правила из области хуманитарног права и људских права. Логично, кршење основних принципа и најважнијег правног документа савременог међународног права имало је за последицу кршење мноштва (на десетине) других, на њима заснованих, правних и политичких аката, као што су разни документи Уједињених нација и ОЕБС-а, бројни вишестрани и двострани споразуми, па чак и најважнији документи самог Северноатлантског пакта.

Током оружаног напада посебно су угрожена и прекршена хуманитарна права, људска права и право на здраву и чисту животну околину. Истина, у образложењу кршења људских права од стране НАТО-а требало би бити обазрив јер у доктрини савременог међународног права (посебно на Западу) покушавају да се установе нови стандарди, на

³⁹ Конвенција је позитиван пример новијег међународног уговора у области животне средине који је потврдила СР Југославија.

основу којих је дозвољена примена силе против земље која, према њиховом схватању, „нема на својој територији ефективну власт“, односно не може да спречи кршење људских права, тј. не успева да одржи „одређени стандард“ људских права, или није у могућности да успостави власт и установи поредак који ће гарантовати остваривање основних људских права. Уосталом, то је и био један од разлога (процена да прети „хуманитарна катастрофа“) да се приступи војној акцији у облику „хуманитарне интервенције“. На примеру војне акције НАТО-а против СРЈ види се и директна веза између заштите људских права и заштите животне средине.

Прво, своју акцију НАТО је правдао хуманитарним разлозима, а управо је та „хуманитарна“ интервенција довела до масовног кршења људских права, посебно до њиховог кршења у вези са заштитом животне средине. Агресија на СРЈ показала је да су повреде правила међународног права и злоупотреба хуманитарних принципа и начела били срачунати на стварање нових правила понашања у међународним односима, што је утрло пут новим тумачењима постојећег међународног правног поретка. Злоупотреба се посебно види у изговору за агресију – да се против СРЈ води оружана акција у виду „хуманитарне интервенције“. Новом доктрином, која се може назвати *доктрина хуманитарне интервенције*, установљена су нова правила понашања држава у свету и створена могућност за примену војних интервенција од стране великих сила против малих држава под изговором хуманости и хуманих начела. Дакле, успостављају се нова правила којима се прикрива нова политика моћних држава.

Друго, примењене су забрањене методе ратовања: 1) масовни напади на цивилно становништво; 2) уништавање цивилних места и објеката; 3) уништавање културно-историјских споменика; 4) уништавање природе (еколошка средина); 5) застрашивање цивила; 6) бомбардовање болница и возила хитне помоћи; 7) регрутовање и коришћење плаћеника; 8) изазвана су разарања која се не могу оправдати војном потребом; 9) спречавано је дотурање хуманитарне помоћи; 10) уништани су објекти неопходни за преживљавање цивилног становништва; 11) нападани су падобранци који су се спасавали из оштећених авиона; 12) нападана су лица која, поред цивила, имају међународноправну заштиту, као што су новинари и свештеници, и 13) уопште су извођени напади без избора циља. Извршен је и злочин против човечности, као акт који се граничи са злочином геноцида.

Треће, најгрубље прекршене међународне норме из хуманитарног права и људских права јесу управо одредбе Женевских конвенција. Ако се, чак, пође од претпоставке да је НАТО имао дозволу Савета безбедности УН за напад на Југославију, морао је током рата да се придржава одредаба хуманитарног права. Он је те одредбе прекршио, поред осталог, тешким ремећењем животне средине. Нарочиту пажњу треба обратити на повреде Протокола I из 1977. године које се односе

на заштиту жртава међународних оружанних сукоба. За сваку осуду су објашњења и правдања представника НАТО-а да су бомбардовања објеката која садрже опасне силе (панчевачка рафинерија) била у функцији стратегије и да је, притом, узета у обзир сва могућа „коллатерална штета“, као што су животна средина, људске жртве итд. Због нарушавања животне средине загађењем неће бити угрожено само становништво које је преживело бомбардовање НАТО-а већ ће се оно одразити и на живот будућих генерација на овим просторима.

На крају, поставља се питање шта је била сврха те војне интервенције и да ли је један од циљева агресије управо било доказивање целом свету да основи савременог међународноправног поретка више немају важност и да ће убудуће важити нова правила – правила силе.